

ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ¹ **HISTORICAL DEVELOPMENT OF ALEVISM AND BEKTASHISM**

Burcu Erdem YILDIRIM

Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Gaziantep-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ytansu@gmail.com, Gaziantep-Türkiye

ÖZET

Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinde sosyal yapının önemli radikal bir parçası olan Alevî-Bektaşî zümre tarih boyunca yaşadıkları bölgelerde kendilerini ifade etmeye çalışmışlardır. Bu ifadeler zaman zaman devlete karşı ortaya çıkan isyanlarla beraber, bazen de sözlü ve yazılı eserlerde kendini göstermiştir. Kaygusuz Baba (Abdal) Alevî-Bektaşî geleneğinin önemli bir şahsiyeti olmakla beraber, içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin izahını eserlerinde yapan bir Alevî-Bektaşî şairidir. Alevî-Bektaşî inancı ve yaşantısı hakkında geniş bilgiler verilen Budalanâme'de Allah'a ulaşmak için neler yapılması gerektiği öğütlerle ifade edilmiştir. Tarikat ve tarikat ehli için geniş bilgiler sunan bu eser hadisler ve Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle desteklenmiştir. Eser aynı zamanda tarihi şahsiyetler ve peygamberlerin hayatları hakkında da geniş bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelime: Alevilik, Bektaşilik, Kaygusuz Abdal, Budalanâme

ABSTRACT

The Alewi-Bektashi population, being an important and radical section of the social structure within the states of the Seldjuks, Ottomans and modern Turkey, have through their history always tried to express themselves. This expression could from time to time take the form of rebellion against the central authority, but also the form of oral and written literary and intellectual outcome. As one of the key fellows of the Alewi-Bektashi tradition, Kaygusuz Baba (Abdal) is an important poet, a poet expressing and explaining the social environment within that same tradition. In his work 'Budalanâme', a work rich of information about the ways and beliefs of Alewi- Bektashis, he tells us about the path to God. This is a work which gives ample information about Religious Order (Tariqa) and benefitting knowledge to its followers, a work enforced with different Hadith and Ayah from the Holy Qoran. The work gives also ample information about the lives of prophets and other historical figures.

Key words: Alawi, Bektashi, Kaygusuz Abdal, Budalanâme

1. GİRİŞ

XIII. yüzyılda meydana gelen Orta Asya'dan Türk göçleri, Anadolu'nun siyasî ve sosyal yapısını değiştirmekle beraber, büyük sufi tarikatların teşekkülüne ve yerli halk ile göçebe halk arasında iktisadi antagonizme sebep olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin çözülme döneminde Baba İshak Ayaklanması bunun örneğidir (1240). Bu olayı takip eden Moğollarla yapılan Köseadağ Savaşı (1243) da, bu devletin yıkım sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemin ardından başlayan Beylikler Dönemi yeni oluşacak Osmanlı Devleti'nin oluşum sürecinde etkili olmuşlardır. Anadolu'nun batısında kurulan Osmanlı Beyliği kısa bir sürede cihan devleti olmayı başarabilmiştir. XIV. yüzyılda tamamen Türk unsuruyla kurulmuş bu devlette şüphesiz Alp-erenler, Ahiler, Bâciyân-ı Rum ve Abdalan-ı Rum'ların etkisi oldukça fazladır.

¹ "Kaygusuz Baba (Abdal)'nın Budalaname Adlı Eserinin İncelenmesi" isimli Yüksek Lisans tezinden Burcu Erdem YILDIRIM ve Yunus Emre TANSÜ tarafından geliştirilerek üretilmiştir.

Abdalan-ı Rum Anadolu'nun Heterodoxe dervişleridir. Bazı tarihi kaynaklarda Horasan Erenleri diye de zikredilen bu zümrenin, bilhassa XIV. yüzyılda mühim bir dinî-içtimaî rol oynadığı, Osmanlı Devleti'nin bu dönemine ait bütün kaynaklarda Abdal veya Baba lâkabını taşıyan ve ilk Osmanlı hükümdarlarıyla beraber harplere iştirak eden tahta kılıçlı, cezbeli birtakım dervişlerden bahsedilmesiyle de anlaşılmaktadır.

Menkibelere nazaran tahta kılıçlarla harp eden, kaleler alan, bir avuç müridi ile binlerce düşmanı ezen, Müslümanlığı yayan Abdal lakaplı birçok derviş, mesela Abdal Musa, Abdal Murad, Kumral Abdal, Âşık Paşazâde'nin Rum Abdalları dediği zümreye mensuptur.

Rum Abdalları arasında Hacı Bektaş-ı Veli şüphesiz önemli bir isimdir. Hacı Bektaş-ı Veli adına kurulmuş olan Bektaşî tarikatı Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra, XV. yüzyılda kurulmuş olup, Balım Sultan tarafından kurumsallaştırılmıştır. Osmanlı Devleti içerisinde teşekkül eden Bektaşîlik, 1826'ya kadar Osmanlı Devleti'nin en gözde ordusu olan Yeniçeri Ocağı'nın mensup olduğu bir tarikat özelliğine sahip olmuştur.

Bektaşîliğin tarihsel sürecinde Hacı Bektaş-ı Veli ile tarikatı kurumsallaştıran Balım Sultan arasındaki dönemde en çok dikkat çeken ve bugün birçok eseri gün yüzüne çıkmış olan Kaygusuz Baba Bektaşîlik için en önemli şahsiyetlerden biridir. Kaygusuz Baba'nın manzum, mensur ve manzum-mensur karışık olmak üzere birçok eseri mevcuttur. Bu eserlerden biride tezimiz konusu olan Kaygusuz Baba'nın Budalâme adlı mensur eseridir. Kaygusuz Baba'nın, Budalanâme adlı bu eserinde tasavvufî bir dil göze çarpmaktadır. Bu dil "heterodoxe" denilen Türk İslâmlığında ve öncelikli olarak Bektaşîlikte mevcuttur. Alevî-Bektaşîlik, Orta Asya Türk topluluklarının eski inançları (Gök-Tengri) ile İslâm'ın bir senkretizmidir. Orta Asya şaman inancını kapsayan, İslâm'la mistik şekil alan bu inanış tarihleri aşarak günümüze kadar varlığını korumuştur.

2. ALEVİLİK NEDİR

Yakın geçmişe kadar Alevilik üzerine bilimsel tartışma yok denecek kadar azdır. Yapılan araştırmalar da geniş kitlelere ulaşamamıştır. 1990 sonrasında Alevilik-Bektaşîlik hakkında bir yayın patlaması olmuş, Cem' törenleri bile halka açık olarak yapılmaya başlanmış ve ritüeller çok sayıdaki yazılı kaynakta ayrıntılı olarak anlatılmıştır.²

Alevilik hakkında çeşitli kesimler ve araştırmacılar, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu farklı görüşler aynı zamanda birbiriyle pek örtüşmeyen ve kafa karıştıran farklı görüşlerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu görüşler içerisinde "Aleviliğin Şiilikten doğan Anadolu'ya özgü İslâmi bir mezhep olduğunu savunanlar"³ olduğu gibi "Aleviliğin Anadolu'ya özgü bir din olduğunu, Aleviliğin Anadolu halk Müslümanlığı olduğunu"⁴ savunanlar da vardır.

Sözlük anlamı olarak Hz. Ali'ye intisabı (mensubiyet) olan kimse⁵ için kullanılan Alevî terimin çoğul şekli de "Alevîyye ve Alevîyyün" olarak ifade edilmektedir. Alevî terimi, İslâm Kültür Tarihinde Hz. Ali soyundan gelen ve Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla devam eden soy olarak kullanılırken, ayrıca siyasî, tasavvufî ve itikadî anlamda da kullanılmıştır.⁶

Alevî terimi, en başta Hz. Ali'ye soy olarak bağlılığı ifade ederken tarihî süreç içerisinde aşağıda bahsedilecek bazı siyasî ayrışmalar neticesinde, Hz. Ali'ye ve soyuna candan, gönülden bağlı olmak ile Hz. Ali'nin halifeliğini ve imamlığını tanıyan gruplar için kullanılmıştır.⁷ Terimin Anadolu coğrafyasında ifade ettiği anlam da budur. Hz. Ali soyundan gelenler için Emevilerin son

² Hüseyin Türk. (2005). *Anadolu'nun Gizli İnançları Nusuayrılık*. Kaknüs Yayınları, İstanbul, s.15

³ Ethem Ruhi Fiğlalı. (1980). *Çağımızda İtikatî İslam Mezhepleri*. Selçuk Yayınları, Ankara, s.13

⁴ Burhan Oğuz. (1990). *Anadolu Aleviliğinin Kökenleri*. Ant Yayınları, İstanbul, s.16

⁵ Ferit Develioğlu. (2003). *Osmanlıca Türkçe Lügat*. Aydın Kitabevi, Ankara, s.28

⁶ Ahmet Yaşar Ocak. (1989). *Alevî, TDV İslam Ansiklopedisi*, c.II, TDV Yayınları, İstanbul, ss.368-369

⁷ Bedri Noyan. (1987). *Bektaşîlik Alevilik Nedir*. Doğu Matbaacılık, Ankara, s.10

dönemlerinden itibaren “şerif”, “seyyid” ve “emir” gibi lakaplar kullanılmıştır.⁸ Bu lakaplardan “seyyid” günümüz Anadolu’sunda en yaygın kullanılan lakaptır.

Alevîlik, Hakk-Muhammed-Ali üçlemesiyle İslâmiyet içinde kendini ifade eden bir inanç sistemi olmakla beraber, marifet ehli olup hakikatçi, aklî, ahlakî ve insanî değer ölçüleriyle kendini geliştiren; din, dil, ırk, mezhep ve cinsiyet ayrımı yapmadan dünya insanlarını hoşgörü temelinde kucaklayan evrensel bir felsefi görüş ve türlü kültürlerle bezenmiştir. Bir yaşam biçimi olarak, yazılı gelenekten ziyade, sözlü geleneği ağır basan halk âşıklarının sazında ve sözünde ifadesini bulan, tasavvufî bir inanç sistemi olmuştur.⁹ Cemal Şener’e göre de Alevîlik, dinî ve ırkî değil, sosyal bir akım ve yaşam biçimidir. Buna göre Alevîliğin üç kaynağı vardır. Bunlar: 1-İslâm tarihinde halife olarak kabul edilmemesi suretiyle Hz. Ali’ye yapılan haksızlık. 2-Eski Türk inançları. 3-Eski Anadolu medeniyetleridir.¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak’a göre ise Alevîlik, Türklerin en eski devirlerine kadar uzanan, zaman ve mekân boyutunda çok çeşitli dinî, siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel bir takım etkenlerin oluşturduğu bir senkretizmdir.¹¹

Alevî terimi tasavvufta bazı tarikatların ortak adı olarak da kullanılmıştır. Tasavvufun XI. yüzyıldan itibaren tarikatlar şeklinde teşkilatlanmasından sonra bunlardan bazıları silsilelerini çeşitli maksatlarla Hz. Ali’ye dayandırdıkları için “Alevî tarikatlar” diye tanınmışlardır. Kadiriyye¹² ve Rifâiyye¹³ bunlardandır.

İslâm siyasî tarihinde Alevî kelimesi ilk defa hilafetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Muhammed’in vefatını müteakip ortaya çıkan ve üçüncü halifenin öldürülmesinden sonrada şiddetlenen hilâfet münakaşalarında Ali tarafını tutanlar “el-Alevîyye” veya “Şiatü Ali” (Ali’ye bağlı olanlar, Ali taraftarları), bunların karşısındaki gruplara da “el-Ömeryye, el-Osmâniyye denilmiştir. Bu anlamıyla Alevî terimi Hz. Ali taraftarlarından oluşan siyasî topluluğu ifade etmektedir.

Alevî teriminin asıl anlamını kazandığı ve yaygın olarak kullanıldığı saha, Hz. Ali hakkında beslenen inançlara dairdir. Genellikle Şii¹⁴ ve Şia¹⁵ oldukları kabul edilen bazı mezhepler Alevî nisbesini alırlar. Fakat çağımızda asıl Alevîler olarak tanınan iki itikadî mezhep vardır. Bunlardan biri bugün genellikle Lübnan, Suriye, Hatay bölgelerinde varlığını sürdüren Nusayrilik¹⁶, diğeri ise XIII. yüzyılda Anadolu’daki etnik ve sosyal-dinî kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safevîler’in propagandası ile gelişen Kızılbaşlıktır¹⁷. Osmanlı arşiv belgeleri ve vakayinamelerinde Kızılbaş veya Rafiziler¹⁸ diye geçmesine rağmen bu mezhebe bağlı olanlar kendilerine Alevî nisbesini vermişlerdir.¹⁹

İrene Melikoff, Alevîliğin tarih süreci içinde Alevîlik ismini nasıl aldığını şu şekilde açıklamıştır: “Alevîlerin tarihteki adı Kızılbaş’tır. XV. ve XVI. yy.larda, Kızılbaşlar, ilk Safevîler olan, Şeyh

⁸ Ocak, a.g.m., s.369

⁹ Lütfi Kaleli. (2003). *Binbir Çiçek Mozaığı Alevilik*. Can Yayınları, İstanbul, s.11

¹⁰ Cemal Şener. (1997). *Şaha Doğru Giden Kervan, Alevilik Nedir?.* Ant Yayınları, İstanbul, ss.38-40

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak. (2000). *Alevi-Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İletişim Yayınları, İstanbul, s.22

¹² Abdülkâdir-i Geylânî’ye nisbet edilen İslâm dünyasının ilk ve en yaygın tarikatı. Nihat Azamat. (2001). Kadiriyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXIV, TDV İslam Ansiklopedisi, ss.131-136

¹³ Seyyid Ahmed Rifâî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Ethem Cebecioğlu. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.280

¹⁴ Şia’ya mensup olan kimseler.

¹⁵ Hz. Muhammed’in ölümünden sonra, Hz. Ali’nin meşru halife olarak kabul edilmesini hareket noktası addeden, birbirinden çok farklı İslâmî mezheplerin büyük bir zümresi için kullanılan müşterek isimdir. Hem dinî hem de siyasî bir müessesedir. Dar bir anlamda fırkadır. Şia’nın merkezi, Safevîler devrinde, 907 (1502) yılından itibaren İran olmuştur. R. Strothmann. (1968). Şia. *İslâm Ansiklopedisi*, c.XI, M.E.B. Yayınları, İstanbul, s.502

¹⁶ Nusayrilere (Arap Alevileri) diğer etnik gruplara göre daha gizli bir örgütlenmeye sahiptir. Halk arasında “fellağ” ve “Arap uşağı” olarak bilinirler. Türk, a.g.e., s.31

¹⁷ Şii mezhebinin bir koludur. Kızılbaş ismi şiiğin bu koluna mensup olanların ilk zamanlarda kızıl taç ve hırka giymelerinden dolayı verilmiştir. Sasâniler çağında Zerdüşî dinine bağlı Mazdek taraftarlarının benimsediği bu kıyafet, İslâmiyetten sonra bâtinîler tarafından benimsenmiştir. Bâtinîlere bu yüzden muhammere (kırmızı elbise giyenler) adı verilmiştir. Kızılbaşlar, Şeyh safiyyeddin Haydar’ı pir tanımaktadırlar. İnanç ve törenlerinde Bektaşîlikten etkiler çoğunluktadır. Kızılbaşlık Bektaşîlik gibi bir tarikat olmayıp, gizli bir mezhep yapısına sahiptir. Kızılbaş. (1972). *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, c.VII, Meydan Yayınevi, İstanbul s.284

¹⁸ Rafizilik ve Rafiziler, şia’nın aşırı uçlarından olup Hz. Ali’yi ilah olarak görürler. Arslanoğlu, a.g.m., s.165

¹⁹ Ocak, a.g.m., s.369

Cüneyd²⁰, Şeyh Haydar²¹ ve Şah İsmail²² taraftarı Türkmen boylarıydılar. Kırmızı serpuş giyiyorlardı, bunun için de onlara Kızılbaş deniyordu.” Bu açıklamadan sonra şu cümleleri ekleyerek Kızılbaş isminin değişiminden bahsetmektedir. “Kızılbaş sözü, yüzyıllar içinde, küçültücü bir anlama kaymış ve “Celâli İsyânları”²³ ile tanınan dinî-sosyal başkaldırma hareketleri dolayısıyla da ‘dinsiz asi anlamında kullanılmaya başlanmıştır.”²⁴ Kızılbaş deyiminin yerini, Alevî’ye bırakmış olması bundandır.

Alevîlik olarak nitelendirilen, heterodoxe İslâm veya Müslümanlık başlı başına ayrı bir din olmadığı gibi, teolojik birtakım tartışmaların sonunda ortaya çıkan klasik İslâm mezhepleri türünden bir mezhep de değildir. Bir Halk İslâm’ıdır. Türkiye tarihi içinde iki form altında belirmiştir: Bu formlardan birini bir tarikat olan Bektaşîlik, diğerini ise, bir mezhep diyebileceğimiz Alevîlik temsil etmektedir.²⁵

Günümüzde en yaygın olarak kullanılan Alevîlik, Kızılbaşlık ve Bektaşîlik terimlerinden, Alevî kelimesi, Ali’ye ait, Ali’ye mensup anlamındayken, “Bektaşîlik, XIII. yüzyılda Kalenderilik içinde teşekkül etmeye başlamış ve XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş-ı Veli an’aneleri etrafında ortaya çıkan bir tarikat olmuştur. Bektaşî ise bu tarikata bağlı ya da topluluk anlamına gelmektedir.”

Bu noktada Kızılbaşlık-Alevîlik ve Bektaşîlik anlamında bir takım farklılıklar vardır. Her iki grubun temel inanç ve erkânı birbiriyle benzerlik arz etmekle beraber sosyal yapısı ayrıdır. Bu iki grubu ayırmak gerekirse, Kızılbaşlar-Alevîler yüzyıllar boyunca genellikle aşiret çevrelerinden gelen ve kırsal alanda yaşayan bir sosyal yapıya sahip kişileri ifade ederken, Bektaşîleri şehir merkezlerinde yaşayan ve daha çok eğitilmiş kimselerin oluşturduğu bir yapıya sahip olan kişiler diye ifade etmek mümkündür.²⁶

2.1. Alevîliğin Tarih Sahnesine Çikişi

Alevîlerin kendisine intisabı olduğunu söyledikleri Hz. Ali’nin, Hicretten yaklaşık 22 yıl önce (M.600) Mekke’de doğduğu rivayet edilmektedir. Babası Hz. Muhammed’in amcası Ebû Tâlib, annesi Fâtıma bint Esed b. Hâşim’dir. Ebû Tâlib’in en küçük oğludur. Mekke’de baş gösteren kıtlık üzerine Hz. Muhammed, amcası Ebû Tâlib’in yükünü hafifletmek için Hz. Ali’yi himayesine alarak, beş yaşından itibaren Hicret’e kadar yanında büyütüştür. Hz. Muhammed’in Peygamberliğine ilk iman edenlerden biri olan, Hz. Ali’nin hicretten önceki hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamasıyla birlikte, hayatı menkıbevî ve efsanevî rivayetlerle örülü Şîî kaynaklarda doğumundan itibaren en ince teferruatına kadar ve zengin kerametlerle dolu olarak anlatılmaktadır.

Mekke’de İslâmiyet’i kabul edenlere karşı başlayan hareketler sonucunda Hz. Muhammed, Medine’ye Hicret’e karar vermiş ve bu sırada Hz. Ali, müşrikleri oyalamak ve yokluğunu gözlemek

²⁰ 1447-48 yılları arasında Safevî tarikâtının lideridir. Döneminde Anadolu’ya yönelik tarikât propagandasının yoğunlaştığı bilinmektedir. Dini otoriteye sahip olma isteğinden dolayı, Kara Koyunlu Cihan Şah’ın karşısına geçerek Akkoyunlu Uzun Hasan’ın yanında yer almıştır. Şeyh Cüneyd Şirvan Şah’ı ile girmiş olduğu savaşta öldürülmüştür. Şeyh ailesi mensupları Anadolu’ya gelerek, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı ve Karaman topraklarında kendilerine yer edinmeye çalışmışlardır. Şeyh Cüneyd’den itibaren, tarikâtın siyasî maksatlar gütmeye başlaması, söz konusu devletleri tedirgin edeken, bölgede o dönemin siyasî ve sosyo-ekonomik şartları çerçevesinde yaşayan bazı göçebe aşiretler bakımından tarikât merkezi Erdebil’i bir ümit ve toplanma merkezi haline getirmiş görünmektedir. Mustafa Eravcı, Safevî hanedanı. *Türkler Ansiklopedisi*, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.883, Saim Savaş. (2002). Osmanlı- Safevî mücadelesinin toplumsal sonuçları. *Türkler Ansiklopedisi*, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.907

²¹ Şeyh Cüneyd’in oğludur. Şeyh Cüneyd’n ölümünden sonra Erdebil Süfîleri’nin başına geçmiştir. Şeyh Haydar, on iki dilimli Kızılbaş tâci giymeye, başına sarık sarınmaya başladığı, müridlerine de derecelerine göre aynı tâci, sarıklı ya da sarıksız olarak giydirdiği ve bu yüzden bu tip tâca “haydarî tâc” denildiği belirtilmektedir. Şeyh Haydar’dan itibaren Safevîye Tarikâtı mensupları için kullanılan “Kızılbaş” tabirinin, aynı zamanda bazen safevî Devleti ve bazen bu devletin hakim olduğu coğrafya için kullanıldığı, ancak zamanla sadece Anadolu’daki topluluklar için kullanılan bir terim olduğu bilinmektedir. Savaş, a.g.m., s.907

²² Erdebil tekkesinin vârisi ve Şeyh Safiy’in torudur. Safevî Devleti’nin kurucusudur. Ziya Şakir. (t.y). *Şah İsmail ve Mezhepler Tarihi*. Maarif Kitaphanesi Matbaası, İstanbul, s.117

²³ Anadolu’da, siyasî, askerî, idarî ve sosyal sebeplere dayanarak İnan desteğindeki şîî propagandacılar tarafından, 1512 de baş gösteren olaylar 1519 yılında mehdilik ideasıyla ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celâl’in çalışmalarıyla da hat safhaya ulaşmıştır. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde çıkan ayaklanmalar Şeyh Celâl’e izâfenen, ondan sonraki tüm ayaklanmalara “Celâli İsyânları” adını vermiştir. Celâli isyanları. (2002). *Tarih Ansiklopedisi*, c.II, Berikan Yayınları, Ankara, ss.409-411

²⁴ Irene Melikoff. (1994). *Uyur İdik Uyardılar*. Turan A. (Çev), Cem Yayınevi, İstanbul, s.33

²⁵ Ahmet Yaşar Ocak. (2004). *Türk Süfîliğine Bakışlar*. İletişim Yayınları, İstanbul, s.19

²⁶ İlyas Üzüm. (1997). *Günümüz Alevîliği*. İSAM Yayınları, İstanbul, s.4

maksadıyla Mekke’de kalmıştır. Hz. Ali geceyi Hz. Muhammed’in yatağında geçirecek O’nun evde olduğu kanaatini uyandırmıştır. Daha sonra kendi de Kubâ’da Hz. Muhammed’e yetişmiştir. Hicretin ikinci yılının son ayında da Hz. Ali, Hz. Muhammed’in kızı Fâtîma ile evlenmiştir. Bu evlilikten; Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve ölü doğan Muhsin adlı erkek çocukları ile Zeynep ve Ümmü Gülsüm adlı kız çocukları olmuştur.

Hz. Ali; Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda Resûl-i Ekrem’in sancaktarlığını yapmış ve daha sonraları menkibevî bir üslupla rivayet edilen büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ali, Hz. Muhammed’e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmış, Hudeybiye Antlaşması’nı da Hz. Ali yazmıştır. Evs, Hazrec ve Tayy kabilelerinin taptıkları putlarla, Mekke’nin fethinden sonra Kâbe’deki putları imha görevi de Hz. Ali’ye verilmiştir. Hz. Muhammed vefat ettiğinde cenazenin yıkanması ve benzeri hizmetleri vasiyeti üzerine Hz. Ali ile Hz. Muhammed’in yakın arkadaşlarından Abbas, oğulları Fazl ve Kusem ile Usâme b. Zeyd yapmışlardır.²⁷

Alevî kaynaklarında İslâmiyet’teki Alevî-Sünnî anlaşmazlığının çıkmasının temelinde bazı önemli olayların yattığı ileri sürülmektedir. Bunlar; Gadir Humm, halife seçimi, Hakem Olayı ve Kerbelâ Olayı’dır.²⁸ Bazı Alevî kaynaklarında, Hicretin onuncu yılında (18 Zilhicce) Veda Haccı dönüşünde Gadir Humm mevkiinde Hz. Muhammed, Allah’tan gelen emir ile Hz. Ali’yi vasî ve velî ilan etmiştir. Oradaki halkın Hz. Ali’ye biat etmesine rağmen, Hz. Muhammed’in vefatına kadar, durgun geçen Haşimî-Emevî çatışması Hz. Muhammed’in vefatıyla yeniden canlanmış, Emevîler bu biatın hükmünü iptal ederek Kureyş’in ileri gelenleriyle görüşüp Hz. Ebu Bekir’i halife seçmiş oldukları söylenmektedir.²⁹

Yine bazı kaynaklarda aktarıldığına göre; Hz. Muhammed ölmeden önce “Bana bir kalem ve kâğıt getirin size bir vasiyet yazdırayım ki, benden sonra ihtilâfa düşmeyesiniz” demiş ancak bu isteği yerine getirilmemiş ve Hz. Muhammed vasiyetini yazmadan vefat etmiştir. Daha sonra Hz. Ali ve diğer aile üyeleri Hz. Muhammed’in defin işleriyle uğraşırken, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in de aralarında bulunduğu ensar ve muhacirin ileri gelenleri iktidar kavgasına başlamışlardı. Bu iktidar mücadelesi Hz. Ebu Bekir’in halife olması ile sonuçlanmış, daha sonra sırasıyla Hz. Ömer ve Hz. Osman halife olmuşlardır. Hz. Ali ve Hz. Fatîma bu halifelikleri onaylamamakla birlikte, iktidar uğruna gerginlik yaratmaktan da kaçınmışlardır.³⁰

Bu konuda kaleme alınan Sünnî kaynaklarda da Hz. Peygamber’in vefat ettiği sırada (632) Benî Sâide avlusunda toplanan ensar ve muhacirin Hz. Ebû Bekir’i halifelğe seçince, Hz. Ali, O’na Hz. Fâtîma’nın altı ay sonra vuku bulan vefatına kadar biat etmediği yazılmaktadır. Ancak Hz. Ali’nin hilafet makamında gözünün olup olmadığı konusu yahut Hz. Ebû Bekir’in hilafete seçilmesini bir oldubitti şeklinde değerlendirmesi, Ehl-i Sünnet ile Şîiler arasında oldukça tartışmalı bir konu olmakla birlikte, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir’in halifelğe seçilmesinden sonra hilafet konusunda hiçbir şekilde hak iddiasında bulunmadığı bilinmektedir. Hz. Ebû Bekir’e biat eden Ashâb-ı Kirâm da halife seçiminde, iddia edildiği gibi nasla tayin veya verâset faktörünü göz önünde bulundurmamışlar. Hz. Ebû Bekir’i geliştirmekte olan İslâm Devletinin savunma ve yayılmasını gerçekleştirebilecek, birliği ve düzeni koruyabilecek kabiliyette oluşu, Kureyş’e mensubiyeti, yaşı ve tecrübesi sebebiyle etrafında saygı uyandırışı, İslâmiyet’i kabuldeki önceliği ve Hz. Muhammed’in en yakın arkadaşı oluşu gibi vasıflarına dayanarak halife seçmişlerdir.

Hz. Ali, ilk üç halife döneminde ne bir idari görevde bulunmuş ne de yapılan savaşlara katılmıştır. Medine’de ikamet edip dinî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir. Kur’ân ve Hadis

²⁷ Ethem Ruhi Fığlalı. (1989). Ali, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.II, TDV Yayınları, İstanbul, ss.371-372

²⁸ Türk, a.g.e., s.41

²⁹ Muhammet Emin Galip Et-Tavil. (2004). *Arap Alevilerinin Tarihi Nusayriler*. İsmail Ö. (Çev) Chiviyazıları, İstanbul, ss.61-65

³⁰ İsmail Kaygusuz. (2005). *İslam İmparatorlukları Tarihinde İktidar Mücadeleleri ve Aleviliğin Doğuşu*. Su Yayınları, İstanbul, ss.34-36

konusundaki derin ilminden dolayı hem Hz. Ebû Bekir'in hem de Hz. Ömer'in fikhî meselelerde fikrine müracaat ettikleri bir sahabe olmuştur.³¹

Hz. Ebu Bekir'in halifelik döneminden (632-634) sonra halifelik makamına getirilen Halife Hz. Ömer'in (634-644), 4 Kasım 644 tarihinde İranlı bir köle tarafından şehit edilmesi üzerine Hz. Osman halife seçilmiştir (634-656). Hz. Osman'ın halife olması İslamiyet'in menfaatlerini kabul etmiş olan Mekke'nin eski oligarşik sınıfının bir başarısı olarak görülmektedir. Hz. Osman kısa süre içerisinde devletin yüksek mevkilerini elde etmeye çalışan ailesinin (Hz. Osman, Muaviye gibi Emevî ailesine mensuptur) ileri gelenlerinin etkisi altına girmeye başlamıştır. Bu dönemde devletin yüksek memuriyetleri bu aile mensuplarına verilmiştir. Bu olaylar halifeye karşı bir muhalefet doğurmuştur. Muhalefet içerisinde Mekkelî Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Mısır valiliğinden alınan Amr ve Hz. Muhammed'in dul eşi Hz. Ayşe de bulunmuştur.³²

Hz. Osman'ın halifelik döneminde daha önce tohumları ekilmiş bulunan bölünmelerin (ilk halifenin seçimi), problemlerin su yüzüne çıktığı bir dönem olmuştur. Halife Hz. Osman'ın yönetiminde akrabalarına, yani Emevî ailesine gösterdiği aşırı yakınlık ve valiliklere onları tayin etmesi sonucu ortaya çıkan hoşnutsuzluk; Mısır, Basra ve Kûfe'den yola çıkan grupların Halife Hz. Osman'ın evini kuşatarak onu şehid etmeleriyle sonuçlanmıştır(656).³³ Bu olay İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.³⁴

Bu olayın meydana geldiği sırada isyancılar henüz Hz. Osman'ı şehid etmeden önce Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr gibi önde gelen sahabiler ile görüşüp halifenin hal'inden sonra hilâfet makamına geçme teklifini yapma cüretinde bulunmuşlardır. Ancak üç sahabî kendilerine yapılan bu teklifi şiddetle reddetmiş, özellikle Hz. Ali, isyancıları bu girişimlerinden vazgeçirmek için ciddi ikâz ve nasihâtlerde bulunmuştur. Ancak isyancıların halifenin evini kuşatmalarına engel olunamamıştır. Olayların gelişmesi üzerine Hz. Ali oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i halifenin korunması için evinin önünde nöbetçi olarak bırakmıştır. Bütün tedbirlere rağmen halife, isyancılar tarafından şehid edilmiştir. Hz. Osman'ın şehid edilmesi üzerine ashâb, halife seçimine gitmiş ve Hz. Ali halifelik için kendisine yapılan teklifi orada bulunan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e yönelmiş, fakat ısrar üzerine bîatı kabul etmiştir.³⁵

Hz. Ali iç karışıklıkların çok yoğun olduğu bir dönemde ve bu karışıklıkları sonlandırmak amacıyla halifelik görevini kabul etmiştir. Daha önce Hz. Osman'ın aleyhinde bulunmuş olan Hz. Ayşe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Hz. Ali'nin halife olması sonrasında onu Hz. Osman'ın ölümünden sorumlu tutarak Cemel Savaşı'na yol açmışlardır. Cemel Savaşı Hz. Ali'nin galibiyetiyle sonuçlanmış Hz. Talha ve Hz. Zübeyr bu savaşta şehid edilmiştir.³⁶ Bu olay iki bakımdan önemlidir. Birincisi İslâm Devleti'nin merkezi olarak Medine'nin sonunu getirmiş, ikincisi ilk kez bir halife Müslüman bir orduyu yine Müslüman olan bir orduya karşı sevk etmiştir.³⁷

Hz. Ali, Hz. Ayşe ile olan mücadeleden sonra daha önce bîata davet ettiği Muâviye'yi tekrar bîata çağırdı ise de sonuç alamamıştır. Hz. Ali, Hz. Osman'ın şehid edilmesinde herhangi bir rolü yokken, hatta diğer halifeleri olduğu gibi Hz. Osman'ı da korumak için oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i görevlendirmesine rağmen, Muaviye tarafından sürekli suçlanmıştır.³⁸ Bunun üzerine Siffin'de Haziran 657 yılında başlayan savaşta hilafet ordusuyla Muaviye ordusu karşı karşıya gelmiş ve hilafet ordusu, Muâviye'nin ordusuna son ve öldürücü darbeyi vurmaya üzere iken, Muâviye'nin adamlarından Amr b. As, iki taraf arasındaki ihtilafın halledilmesi için Allah'ın kitabının hakemliğine başvurulması tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun üzerine Muâviye, büyük Şam Mushafı'nı beş mızrağın ucuna, askerler de yanlarındaki Mushafı'ları mızraklarının ucuna

³¹ Fiğlali, a.g.m., s.372

³² Bernard Lewis. (2006). *Uygurluk Tarihinde Araplar*. Hakkı Dursun Y. (Çev), Pegasus Yayınları, İstanbul, ss.86-88

³³ Türk, a.g.e., s.42

³⁴ Lewis, a.g.e., s.88

³⁵ Fiğlali, a.g.m., s.372

³⁶ Et-Tavil, a.g.e., s.68

³⁷ Lewis, a.g.e., ss.89-90

³⁸ Kaleli, a.g.e., ss.103-104

bağlayarak, “Ey Iraklılar! Savaşı bırakalım: Allah’ın kitabı aramızda hakem olsun!” diye bağırılmışlardır. Hz. Ali bunun bir hile olduğu ikazlarına rağmen ordusuna söz dinletememiş ve hakem kararına başvurulması teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁹

İki ordu arasında yapılan antlaşmaya göre iki hakem belirlenmiştir. Hakem seçilen Abdullah b. Kays (Ebû Mûsa el-Eş’ari) ve Amr b. el-As, ümmet arasında hükmetmeye, ümmeti yeni bir ayrılığa düşürmemeye ve dağılan bu ümmeti bir araya getirmeye, Allah adına yemin etmişlerdir. Karar günü, Ramazan ayına ertelenmiş, karar yeri Kûfe ile Şam arasında uygun bir yer seçilmiştir. Bu antlaşma 90 bin Müslüman’ın kanının aktığı Sıffin Savaşı’nı sona erdirmiştir.

Bu sırada antlaşma metnini Eş’as b. Kays, orduya okurken, Ebû Bilâl’in kardeşi Urve b. Ediyeye ve yanındakiler sert bir tepki göstererek “Allah’ın emri hususunda insanları mı hakem tayin ediyorsunuz?” demişlerdir.⁴⁰ Temimliler’den bazıları da “La hükme illâ lillâh” (Allahtan başkasının hükmetme hakkı yoktur) sloganıyla hakem olayına karşı çıkmışlardır. Hz. Ali’nin hakem tayin etmek suretiyle işlemiş olduğu hatadan tövbe etmesini ve Kur’an-ı Kerim’in buyruğuna uyarak savaşmasını istemişlerdir. Ancak Hz. Ali, Allah’ın bu emrini işin başında kendilerine hatırlattığını; ancak kendisini dinlemediklerini şimdi ise karşı tarafla bir anlaşma yapıldığını ve Kur’an-ı Kerim’e göre bu anlaşmayı bozamayacağını bildirmiştir.⁴¹ Bu kişilere tarihte Hariciler⁴² denilmektedir.⁴³ Böylece Müslümanlar Hz. Ali yandaşları, Muaviye yandaşları ve Hariciler olmak üzere üçe bölünmüşlerdir.

İki hakem, karar günü geldiğinde bir araya gelerek niçin toplandıklarını ve halkın arasını düzeltmek için bir araya geldiklerini söylemişlerdir. Karşılıklı münakaşadan sonra, ikisi de çekişenleri halife yapmamak konusunda anlaşmışlar, ancak Hz. Ali ve Muaviye’nin yerine kimin halife olacağına bir anlaşmaya varamadıklarını söylediler. Bu yüzden halifenin halk tarafından seçilmesinde ittifak ettiler. Şimdi iş verdikleri kararı halka bildirmeye kalmıştır. İki hakem, birlikte çadırdan çıkmışlar ve Amr b. el-As, öncelikle Ebû Mûsa’nın konuşmasını istemişlerdir. Ebû Mûsa, Hz. Ali ve Muaviye’yi hilafetten aldığını söyleyip, kendinize istediğiniz kişiyi halife seçin dedikten sonra kürsüden inmiştir. Ardından kürsüye çıkan Amr b. el-As, “Ebû Mûsa’nın söylediğini işittiniz. O arkadaşımı azletmiştir. Ben de onun yaptığı gibi arkadaşımı azletiyor ve arkadaşım Muaviye’yi onun yerine getiriyorum” demiştir.⁴⁴ Böylelikle Müslümanlar arasında yaşanan mücadele ve ayrışma daha da derinleşmiştir.

Bunun üzerine Hariciler, Hz. Ali’nin bu karara diremediği ve hakem tayinine katıldığı için Hz. Ali’yi öldürmeye karar vermişlerdir. Sadece Hz. Ali’yi değil onun yanında Muaviye ve hakem Amr İbn-i As’ı da öldürmek istemişlerdir. Hz. Ali’yi öldürmekle Mülcem-ül Muradi oğlu Abdurrahman görevlendirilmiştir. Mülcem’in Hz. Ali’yi öldürmesine rağmen, diğer kişileri öldürmekle görevli olan kişiler görevlerini başaramamışlardır.⁴⁵ Bu olay ile Müslümanlar arasındaki derinleşen ayrışmaya kesin noktayı ise Kerbelâ Olayı koymuştur.

Hz. Ali’nin vefatı sonrası Şam ve Mısır dışında bütün eyaletler Hz. Hasan’a biat etmişlerdir.⁴⁶ Bunun üzerine Muaviye, Hz. Hasan’ın üzerine bir ordu yollamıştır. Ancak Hz. Hasan birlik istediği için Muaviye ile anlaşmak istemiştir. Bu anlaşmaya göre Hz. Hasan halifelikten çekilecek ancak Muaviye buna karşılık kendinden sonra halifeliği Hz. Hüseyin’e devredecekti. Bunun yanında Hz. Hasan’ın ikinci isteği ise minberlerden Hz. Ali’ye sövgü eyleminden vazgeçilmesiydi. Muaviye ikisini de kabul etti. Ancak “Hz. Hasan’dan sonra Emeviler Hz. Ali’ye sövmeyi bir vecibe haline

³⁹ Fiğlalı, a.g.m., s.373

⁴⁰ Hakkı Dursun Yıldız. (1994). Tahkim (hakem) olayı. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. c.II, Kombassan Yayınları, Konya, ss.245-246

⁴¹ Fiğlalı, a.g.m., s.373

⁴² Dinî ve siyasî konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan fırkadır. Haricilerin doğuşu her ne kadar Sıffin Savaşı’nda hakem (tahkim) meselesine bağlansa da, ondan daha evvel Hz. Osman’ın şehit edilmesinden önceki dönemlere götürülmesi doğru olmaktadır. Ethem Ruhi Fiğlalı. (1997). *Hariciler. TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, TDV Yayınları, İstanbul, s.169

⁴³ Et-Tavil, a.g.e, s.101

⁴⁴ Yıldız, a.g.m., s.252

⁴⁵ Kaleli, a.g.e., s.105

⁴⁶ Cemal Şener. (t.y.). *Alevilik Olayı*. Yön Yayıncılık, İstanbul, s.40

getirdiler. Bu hal hicretin 99. yılına kadar devam etmiştir⁴⁷ Bu sövgüye “islahatçı halife Ömer b. Abdülaziz’den sonra son verilmiştir.⁴⁸ Aynı şekilde “Alevîler de, Hz. Muhammed’in Ehl-i Beytine muhalefet edenlere sövmeyi kıyamete kadar sürecek bir farz edinmişlerdir.”⁴⁹ Hz. Ali’nin camide şehid edilmesi ve ardından yaşanan bu olaylar aynı zamanda bir kısım Alevî halkının camide ibadet yapmamasına neden olmuştur.

Muaviye’nin ölümünün ardından halifeliğin Hz. Hüseyin’e geçmesi gerekirken, Muaviye, halifeliği ölmeden önce oğlu Yezid’e devretmiştir. 680 yılında ciddi bir güçlkle karşılaşmayan Yezid’in en büyük sorunlarından biri, Irak’taki olayların gelişmesidir. Burada Ziyâd ve özellikle oğlu Ubeydullah’ın takip ettikleri sert politika, Suriye yönetimine karşı kızgınlığı arttırmıştır.⁵⁰ Müslümanların çoğu Hz. Hüseyin’e mektuplar yollayarak biat etmişlerdir. Hz. Hüseyin, Kûfe halkının isteğine razı olarak Kûfe’ye gitmek için yola çıkmıştır. Orada ona 30.000 kişi biat etmiştir. Bu haberi alan Yezid, oraya İbn-i Ziyad’ı yollayarak halkı verdikleri biattan caydırmıştır. Haberi yolda alan Hz. Hüseyin yanındakilere, isterlerse ayrılacaklarını söylemiştir ve ardından birçoğu kafileden ayrılmıştır. Yanında sadece 70 kişi kalmıştır.⁵¹ Hz. Hüseyin ve beraberindekiler Kerbelâ’ya geldiklerinde, Yezid’in binlerce kişilik ordusu tarafından sarılmış durumdaydılar. Yezid’in Kûfe valisi Ubeydullah, Hz. Hüseyin’in geri dönmek, Yezid’le görüşmek veya İslâm sınırlarından birine gitmek isteklerinden hiçbirini kabul etmemiştir.⁵² Burada Hz. Hüseyin ve yanındakiler Emevî birlikleri tarafından katledilmişlerdir. Kerbelâ faciasının o dönemde ani bir siyasi etkisi olmamıştır. Fakat ileriki tarihlerde bu olayın sonuçları çok etkili bir boyut kazanmıştır. Bu olay Emevî idaresine karşı muhalefetin hızla güçlenmesine ve muhalefetin Hz. Ali evladının hakları üzerinde merkezileşmesine yol açmıştır.⁵³ Ayrıca bu olay, Müslümanlar üzerinde büyük bir etki bırakarak Alevî-Sünnî ayrışmasını kesin çizgileriyle çizmiştir. Kerbelâ olayı, daha önce siyasi bir parti olan Şia’nın hızlı bir şekilde dini bir mezhebe dönüşmesine sebep olmuştur.⁵⁴

Kökeninde iktidar mücadelesi yaşanmış yukarıda bahsedilen bu olaylar, halk tarafından çok sorgulanmadan benimsenmiş ve bu olayın yarattığı Alevî-Sünnî ayrışması, zamanını aşırp günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde de halk arasında ciddi ayrışmalara neden olmuştur.

Hz. Ali taraftarları, yaşanan bu olaylardan sonra Emevî ve Abbasî halifelerine biat etmeyerek, Ehl-i Beyt soyundan olan oniki imama biat etmişlerdir. Alevîler arasındaki ilk ayrışma ise altıncı İmam Cafer-üs Sadık’ın⁵⁵ (699-766) ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Alevîlerin bir kısmı, İmamlığın, Cafer-üs Sadık’ın büyük oğlu İsmail’in⁵⁶, bir kısmı ise Mûsâ el-Kazım’ın⁵⁷ olduğunu ileri sürdürmüşlerdir. İsmail’in imamlığını kabul edenler İsmailiyye⁵⁸ olarak adlandırılırken, diğerleri oniki İmamcılar olarak adlandırılmışlardır. İsmailiye mezhebine bağlı olan Şiiler, Musa Kazım’ın ağabeyi İsmail’i imam olarak kabul etmişlerdir. İmamiyye’nin bir kolu olan bu ekol, Ca’fer es-Sadık’a kadar oniki imamcılar ile müşterektiler. İmam İsmail, babasının yani Ca’fer es-Sadık’ın

⁴⁷ Et-Tavil, a.g.e, ss.109-111

⁴⁸ Ömer Uluçay. (2003). *Nusayrilik İnanç Esasları-Tenasuh*. Karahan Kitabevi, Adana, s.5

⁴⁹ Et-Tavil, a.g.e., s.111

⁵⁰ Lewis, a.g.e., s.98

⁵¹ Et-Tavil, a.g.e., s.113

⁵² İsmail Metin. (1999). *Aleviliğin Anayasası*. Akyüz Yayıncılık, İstanbul, s.180

⁵³ Lewis, a.g.e., s.98

⁵⁴ Bernard Lewis. (2006). *Ortadoğu*. Arkadaş Yayınevi, Ankara, s.87

⁵⁵ İsnâaşeriyye’nin altıncı, İsmâiliyye’nin beşinci imamıdır. Caferî fikhının kurucusudur. 80 (699) veya 83 (702) yılında Medine’de doğmuş, soyu babası tarafından Hz. Ali’ye, annesi tarafından Hz. Ebû Bekir’e dayanmaktadır. Şii âlimler, Hz. Ali’nin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in kendisinden sonra imam tayin ettiği gibi Muhammed el-Bâkir’in da oğlu Cafer’i imam olarak belirlediği görüşündedirler. Mustafa Öz. (1993). Ca’fer es-sâdik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.VII, TDV Yayınları, İstanbul, s.1

⁵⁶ İsmâiliyye mezhebinin nisbet edildiği imam. Bazı çağdaş müellifler onun 101 (719) veya 110 (728) de doğduğunu ifade ederler. Soyu anne ve baba tarafından Hz. Ali’ye ulaşmaktadır. Radikal Şia arasında itibarlı bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Hasan Onat. (2001). İsmâil b. Ca’fer es-sâdik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXIII, TDV Yayınları, İstanbul, ss. 91-92

⁵⁷ İsnâaşeriyyenin yedinci imamıdır. Ca’fer es-Sâdik’in ölümünden sonra, hakem heyetinin desteğini alarak imametini ilan etmiştir. Barışçı bir politika izleyip, ibadet ve takvâya yönelmiştir. Öz, a.g.m., s.1

⁵⁸ İsmâil b. Ca’fer es Sâdik’a nisbet edilerek varlığını günümüze kadar sürdüren aşırı şii mezhebidir. Setr devresinde dâiler tarafından kurulup yönetilen gizli ihtilâl teşkilatı mezhebin yayılmasında büyük rol oynamıştır. Horasan’da Nişâbur ve daha sonra Merverrüz, İsmaili faaliyetinin aktif şekilde sürdürüldüğü merkezler olmuştur. Bugün yaklaşık yirmi iki ülkede oldukça dağınık halde bulunan İsmâili toplumunun takip edeceği düzenli bir hareket tarzı bulunmamakta, daha çok imamların tavsiye ettiği davranışları benimsedikleri görülmektedir. Mustafa Öz. (2001). Mustafa Muhammed Eş-Şek’a. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXIII, TDV Yayınları, İstanbul, ss.131-132

sağlığında ölmüştür. Oniki imamcılara göre imamet, Ca'fer'in oğlu Musa Kazım'a geçtiği halde; İsmaililer, imametini İsmail'in oğlu Muhammed Mektum ve evlatları yoluyla devam ettiğini ileri sürmüşlerdir. Batınıyye fırkası diye de anılan İsmaililer, kendilerine göre bir de fıkıh ekolü geliştirmişlerdir. Bu fıkıh ekolünün kaynak eserlerini yazan, önceleri Hanefî veya Maliki olduğu ve sonraları Batını-İsmaili mezhebini benimsediği söylenen ve bir ara Fatımi Halifesi Muiz Lidinillah (341/953 -365/975)'ın başkadısı olan ünlü Kadı Ebu Hanife en-Numan (ö.363/974)'dır.⁵⁹

Oniki imamcılar, onikinci imam Muhammed el-Mehdi'nin 11 yaşındayken kaybolmasıyla, onun diri kaldığına, onun ölmediğine zamanı gelince onun kurtarıcı olarak geri döneceğine inanmaktadırlar.⁶⁰ Onikinci imam Mehdi'nin gaybıyla 12 İmamlar sona ermiştir.

Oniki imamların sonlanması ardından, Hz. Muhammed'in "Ben ilim şehriyim, Ali'de kapısı; İlim isteyen kapıya gelsin" hadisinden dolayı her imamın bir "bâb"⁶¹ mevcut olmuştur. Onikinci imamın kaybolmasıyla, Hz. Muhammed'in bu sözüne dayanarak dinin bu bâblar tarafından yürütülmesi inancı oluşmuştur.⁶²

Alevilikte yaşanan ayrımlardan biri de bu bab düşüncesinden kaynaklanmıştır. Onikinci imamın babı olmadan gıyabı sonucu bugün Anadolu (Hatay, İskenderun, Adana ve Tarsus), Suriye ve Lübnan hattında yaşayan ve Nusayriler olarak adlandırılan grup, onbirinci imamın babı Nusayr etrafında toplanmışlardır. Muhammed b. Nusayr'den sonra bab ardılları, yani dini önderler bu görevi üstlenmişlerdir.⁶³ Bu kişilerden en önemlisi Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi'dir (ölümü 950). Hasibi Nusayrilerde hâkimiyet ve bağımsızlık fikrini yayarak, Nusayriliği ilk kez sistemli halde geniş alanlara ulaştırarak Nusayriliğin asıl kurucusu sayılmıştır.⁶⁴

Oniki İmamcılardan biri de İmamiyye de denilen Caferiliktir. İmamiyye, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Hz. Ali'yi, onun çocuklarını ve torunlarını hem Allah'ın emri hem de peygamberin tayini ve vasiyeti ile meşru imam olarak kabul ederek on iki imama inanmayı iman esaslarından sayanların mezhebidir. Bu mezhebin fikhını ve akaidini hazırlayan kişi Cafer-i Sadık olduğu için Caferiyye de denilmektedir.⁶⁵ Bugün daha çok İran sahasında yaşayan Caferilere Kızılbaş'ta denilmiştir. Kızılbaşlık ve Türkmenlik olgusu daha çok Osmanlı-Safevî çekişmesinde ön plâna çıkmıştır. Firuz şah soyundan geldiği söylenen şeyh Safi'nin kurduğu Erdebil Ocağı sayesinde Safevî liderleri, 12 dilimli kızıl taç giymeye, kızıl sarık sarınmaya başlamış, müritlerine de derecelerine göre aynı tacı, sarıklı veya sarıksız olarak giydirmişlerdir. Kızıl taç kabul edildikten sonra, İran'daki Safevî şahlarına bağlı olan kitlelere Kızılbaş denilmiştir. Aleyhlerine birçok kötü söylenti ve iftiralar uydurulmuş; ayrıca bu ad, muhalifleri tarafından onları küçük düşürmek için kullanılmıştır. Buna karşılık Kızılbaşlar tarafından da kızıl elbisenin ve bilhassa kızıl tacın kutsiyetine ait birçok hikâye icat edilmiştir.⁶⁶

Oniki imamcılarının bir diğer kolu ise Anadolu coğrafyasında yaşayan Türkmen Alevileridir. Bu kol Bektaşilik adıyla aşağıda açıklanacaktır.

3. BEKTAŞİLİK

Bektaşilik, Anadolu coğrafyasında XV. yüzyılda ortaya çıkan ve Hacı Bektaş-ı Veli adına kurulmuş olan bir tarikattır. Bu tarikata mensup kişilere de Bektaşî denilmektedir. Bektaşî tarikâtını Hacı Bektaş-ı Veli kurmamıştır. Daha sonra ona nispetle bu tarikat Balım Sultan tarafından son şekli verilerek kurumsallaştırılmıştır.

⁵⁹ Abdulkadir Şener. (2011). İslamda mezhepler ve hukuk ekolleri. Ankara, s.371-406, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/731/9309.pdf>. (07.05.2011)

⁶⁰ Türk, a.g.e, ss.41-42

⁶¹ Şia fırkalarının kendi mezhep büyükleri için kullandıkları dinî unvan. Metin Yurdagür. (1991). Bâb. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.IV, TDV Yayınları, İstanbul, s.359

⁶² Uluçay, a.g.e., s.6

⁶³ Türk, a.g.e, s.43

⁶⁴ İnan Keser. (2006). *Nusayriler Arap Alevileri*. Karahan Kitabevi, Adana, s.10

⁶⁵ Ali Albayrak. (2006) Keçiören Caferilerinde ölüm adetleri ve uygulamaları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 11(2):85-93

⁶⁶ Vatan Özgül. (2011). Kızılbaşlık ve Türkmenler. <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/32-255-274.pdf>, (07.05.2011)

3.1. Hacı Bektaş-ı Veli

Halk sūfiliğinin simgesi, cemaat-dışı ve halka yönelik bir tarikat olan Bektaşîlik, Hacı Bektaş'ın kişiliğine bağlanmaktadır. Hacı Bektaş, sadece Anadolu'da değil bir taraftan batıda Arnavutluk, Bosna, Kosova, Makedonya, Yunanistan, Bulgaristan ve Macaristan taraflarında, diğer taraftan doğuda İran'ı aşarak Azerbaycan bölgesine kadar olan sahada taraftar bulmuştur.⁶⁷ Hacı Bektaş'ın hayatı bazı kaynaklarda tarihî hayatı ve menkibevî hayatı olmak üzere iki kısımda anlatılmıştır.

Asıl adı Muhammed Bektaş olan Hacı Bektaş-ı Veli, XIII. yüzyılda Horasan diyarından Anadolu'ya gelmiş Türk sūfiliğinin en önemli kişilerinden birisidir.⁶⁸ Horasan'ın Nişabur şehrinde doğan Hacı Bektaş'ın babası İbrahim-i Sâni diye lakaplandırılan Seyyid Muhammed b. Musa Sâni, annesi Ahmet kızı Hatem (veya Hateme) Hatun'dur.⁶⁹

Vilâyetnâme ve diğer kaynaklara göre Hacı Bektaş seyyid soyundan gelmektedir. Bu kaynaklara göre Hacı Bektaş'ın soy kütüğü, Hz. Muhammed'den Hz. Ali ve Fatıma yoluyla Hz. Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa Kazım, bu yedinci imamdan sonra İbrahim Mükerrerem el-Mücab, Musa-i Sani, İbrahim-i Sani (Seyyid Muhammed) ve Hacı Bektaş-ı Veli olarak geçmektedir.⁷⁰

Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı dönem iyi bilinmekle birlikte, kaynaklarda doğumu hakkında farklı bilgilere rastlanmaktadır.⁷¹ Bu konuda Bedri Noyan, Hacı Bektaş'ın doğumunun "mürüvvet" sözünün ebced karşılığı (646/1248), Anadolu'ya gelişi "reft" karşılığı (680/1281), yaşama süresinin "Muhammed" karşılığı (92) ve Hakk'a yürüyüşünün Bektaş karşılığı (723/ 1325) veya Bektaşîyye karşılığı (738/ 1337) olarak verildiğini nakletmektedir.⁷² Kaygusuz Baba ve Abdal Musa'nın risalelerinde ise Hacı Bektaş'ın doğumu 1209-10, ölümü ise 1270-71 olarak kaydedilmiştir.⁷³ Kaynaklarda verilen bu bilgilere göre Hacı Bektaş-ı Veli'nin doğumunun 1209-1248 arası, vefatının da 1270-1337 arası olduğu görülmektedir. Bu durum Hacı Bektaş-ı Veli'nin XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğunu kesinleştirmektedir.⁷⁴

Bektaş'a hünkâr lakabının verilmesi anlatılanlara göre bir keramet sonucu meydana gelmiştir. Bektaş'ın hocası Lokman Parende, bir gün Bektaş'tan abdest almak için kendisine su getirmesini istemiş, Bektaş secdeye varıp yakarıştta bulunmuş ve o anda medreseden su fişkırmıştır. Bunun üzerine hocası "Ya Hünkâr" diye bağırması ve o günden sonra Bektaş'a Hünkâr Bektaş denilmiştir.⁷⁵

Bektaş'a "hacı" lakabının verilmesi de yine bir keramet sonucu gerçekleştiği anlatılmaktadır. Velâyetnâme'ye göre: Hacı Bektaş Veli'nin hocası Lokman Parende, Horasan'dan hacca gittiğinde, Arafat'ta vakfeye durulduğu zaman oradakilere "Bu gün arefe, bizim evde şimdi bişi pişirirler" demesi üzerine bu durum Hacı Bektaş'a malum olmuş ve hocasının evinde pişirilen pişirilerden bir tepsi hazırlayarak Arafat'a ulaştırmıştır. Hacdan döndüğünde Nişabur halkı Lokman Parende'nin haccını tebrik ederken o da "asıl hacı olan Bektaş'tır, hepimiz onu tebrik edelim" demiştir. O günden sonra Hünkâr Bektaş'a, Hünkâr Hacı Bektaş denilmiştir.

Hacı Bektaş, ilk tahsilini Nişabur'da yapmış, Arapça ve Farsça'yı iyi derecede öğrenmiştir. Hacı Bektaş'a hocası Ahmet Yesevi halifelerinden Lokman Parende tarafından birçok maddi ve manevi ilimler öğretilmiştir.⁷⁶ Parende'nin dergâhında üç yıl kaldıktan sonra emanetleri ve icâzeti aldıktan sonra Anadolu'ya gelmek için yola çıkmıştır. Hacı Bektaş, önce Amasya, Kayseri ve Sivas'a gittikten sonra Sulucakarahöyük'e (bugünkü Hacıbektaş İlçesi) gelmiştir.⁷⁷ Hacı Bektaş bu

⁶⁷ Irene Melikoff. (2006). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. Turan A. (Çev), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, s.88

⁶⁸ Hüseyin Özcan. (2009). *Hacı Bektaş Veli*. Eksen Yayınları, İstanbul, s.1

⁶⁹ Bayram Ali Çetinkaya. Bir Anadolu ereni Hacı Bektaş-ı Veli: hayatı, eserleri ve insan anlayış. *C.Ü.İ.F.D.*, 3:345

⁷⁰ Melikoff, Bektaş, s.108, Özcan, a.g.e., s.2

⁷¹ Abdurrahman Güzel. (1994). Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve eserleri. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, 1:15

⁷² Noyan, a.g.e., s.19

⁷³ Hüseyin Özcan. (2009). *Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Şiirinde Hz. Muhammed*. Eksen Yayınları, İstanbul, ss.8-9

⁷⁴ Güzel, a.g.m., s.16

⁷⁵ Melikoff, Bektaş, s.109

⁷⁶ Özcan, a.g.e., ss.4-6

⁷⁷ Güzel, a.g.m., ss.17-18

yolculuğu esnasında kardeşi Mintaş ile birlikte 1240 tarihinde Anadolu'da çıkan Babai ayaklanmasının öncülerinden Baba İlyas-ı Horasani'nin yanında yer almışlar; ancak daha sonra Mintaş ayaklanmacılar ile kalarak Sivas'a geçip orada yaşamını yitirirken, Hacı Bektaş bu ayaklanmaya katılmayarak Sulucakarahöyük'e gitmiştir.⁷⁸

Hacı Bektaş, Sulucakarahöyük'e geldiğinde İdris Hoca ile karısı Kutlu Melek (Kadıncık Ana)'ın misafiri olmuştur. Ayrıca bu kişiler Hacı Bektaş'ın ilk müritleridir.⁷⁹ Birlik ve beraberliğe verdiği önemle dikkat çekmiş ve Anadolu'daki farklı inanç ve görüşleri hoşgörüsüyle etrafına bağlamış bir Hak aşığı olan Hacı Bektaş-ı Veli, Anadolu'da yaşamını yitirmiş ve bugünkü Nevşehir ilçesinin Hacı Bektaş ilçesinde kendi adıyla anılan türbesine gömülmüştür.

Velâyetnâme'de Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiğinde Osman Gazi ile görüştüğü ve yeniçerilere Hacı Bektaş tarafından börk giydirildiği geçmektedir. Ancak tarihi kayıtlara göre Hacı Bektaş'ın yaşadığı dönem ile bu anlatılanların yaşandığı dönem aynı zamana denk düşmemektedir. Aşıkpaşazâde tarihinde bunların aslının olmadığını açık şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca Bektaşîliğin kuruluş ve yayılmasının da Hacı Bektaş döneminde olmayıp, daha sonra Kadıncık Ana tarafından yayıldığı ve Kadıncık Ana vasıtasıyla Abdal Musa'ya İntikal ettiği anlaşılmaktadır. Abdal Musa, yaşadığı dönemde yeniçeriler ile seferlere katılmış ve ilk kez kendisi yeniçeriler tarafından börk giymiştir. Daha sonra Bektaşî geleneğine göre Kaygusuz Baba adını alacak olan Alâiye Beyi'nin oğlu Gaybi'nin mürsitliğini yapmıştır.⁸⁰

Kaynaklarda Hacı Bektaş'a ait olduğu söylenen bazı eserler yer almaktadır. Bunlardan en tanınmış Arapça yazıldığı söylenen "Makaalât"⁸¹tır. Bir diğeri iki sayfadan oluşan "Şathiyye"⁸²dir. "Fevaid"⁸³ adlı eser ise Hacı Bektaş ile Ahmed Yesevi konuşmaları ile kendi tasavvuf sözlerinden medyana gelmektedir. Bu eserler dışında yine Hacı Bektaş'a ait olduğu söylenen "Makaalât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye"⁸⁴, "Fâ'tiha Tefsiri"⁸⁵, "Besmele Tefsiri"⁸⁶ ve "Üss-ül-Hakika"⁸⁷ adlı eserler de mevcuttur.⁸⁸

3.2. Bektaşîlik Tarikatı

Bektaşîlik, XIII. yüzyılda Kalenderîlik içinde oluşmaya başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş-ı Veli an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan bir tarikatır.⁸⁹Hacı Bektaş'a nisbet edilen Bektaşîlik, onun vefatından bir asır sonra Osmanlı Devleti içerisinde kuvvetlenmiş ve Anadolu'yu aşarak Rumeli ve Arnavutluk'ta yayılmıştır. XIV. yüzyıldan başlayarak özellikle XV. yüzyılda dinî ve siyasî olarak büyük bir nüfuz sahibi haline gelmiştir. Anadolu'ya önce Batın⁹⁰

⁷⁸ Melikoff, Bektaş, ss.93-94

⁷⁹ Güzel, a.g.m., s.18

⁸⁰ Mehmet Eröz. (1977). *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*. Otağ Matbaacılık, İstanbul, ss.58-59

⁸¹ Eser üzerinde ilk ciddi çalışma Esat Coşan tarafından yapılarak 1986 yılında neşredilmiştir. Eser insanları dört bölüğe inceler: Âbidler, zâhidler, mârifet sahibi olanlar, muhibler. Eser, dört kapı kırk makam hakkında bilgi verir. İnsanın kâinattaki yerini ve değerini anlatır. Özcan, a.g.e., s.36

⁸² Şathiyye: ahret ahvalini alaylı bir dille anlatan daha çok manzum sözlerdir. Develioğlu, a.g.e., s.980. Eser, iki sayfa kadardır. Öz Türkçe oluşu çağının dil özelliklerini göstermesi bakımından değerlidir. Özcan, Alevi-Bektaşî, s.60

⁸³ Eser Hacı Bektaş'ın diğer eserlerinde bulunan bahislerle benzerlikler göstermektedir. Eser, basısı bir satırdan bazısı bir sayfadan fazla olan ve her fasılın başında "Faida" başlığı taşıyan 132 bölümden oluşmaktadır. Makalat'la çok büyük benzerlikler gösteren eser, Mehmet Yaman tarafından 1994 yılında yayımlanmıştır. Özcan, a.g.e., s.67

⁸⁴ Farsça olan eser Alemdar Yalçın'ın koordinatörlüğünde Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından basılmıştır. Eserin tamamı açık ve yalın görünmekle birlikte, eser yoğun tasavvuf istihlaları ve mecazlarla yüklüdür. Kitabın en dikkat çekici yönlerinden biri de yaradan ve yaradılmışla ilgili olarak verdiği hükümlerin tümünü Kur'an'dan bunu açıklayan bir ayetle desteklemiş olmasıdır ki bu ayetlerin çağında yazılmış benzer kitaplarda hiç kullanılmadığı veya çok az atıf yapıldığı söylenebilir. Özcan, a.g.e., s.62

⁸⁵ Eser isminden de anlaşılacağı gibi Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha'nın kelime kelime tefsiridir. Müellih süfi gelenek içinde yaygın olarak tercih edilen metnin bâtinî manalarını tefsir ederek eserini oluşturmuştur. Eserde Fâtiha Süresi'ndeki sayıları ve bu sürede kullanılmayan harflerle ilgili tasavvufi yorumlar yapılması eserin dikkat çekici bir özelliğidir. Özcan, Alevi-Bektaşî, s.46

⁸⁶ Eser ilk olarak Rüşdü Şardağ tarafından bulunarak günümüz harflerine aktarılmış, ilmi neşri Hamiye Duran tarafından yapılmıştır. Besmele okumanın faziletlerinin anlatıldığı Besmele Tefsiri'nde Hz. Peygamberin Mi'raç'ta yaşadığı ruhani hayattan bölümler vardır. İşlediği konular gereği konuşmalar, Hz. Muhammed ile Tanrı arasında geçmektedir. Allah'ın lütfü, ıhsanı, bağışlayıcılığı, cömertliği gibi konuların işlendiği bu eser, insanlar arasındaki ilişkileri de aynı temalar üzerine oturtmaktadır. Özcan, a.g.e., s.32

⁸⁷ Bu eserden Ali Naci Baykal Dede baba bahsetmiştir. Eserde Mevlana ile ilgili bir kısım bulunmaktadır. Özcan, Alevi-Bektaşî, s.60

⁸⁸ Noyan, a.g.e., ss.28-31

⁸⁹ Ahmet Yaşar Ocak. (1992). Bektaşîlik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.V, TDV Yayınları, İstanbul, s.373

⁹⁰ Bâtın dış anlamına gelen zahir kelimesinin ziddidir. Âlemin tümü Hak'tır. Zuhuru da âlemden ibarettir. Allah, bu âleme göre zâtı itibarıyla el-Bâtın'dır. Sadece bâtinî kabul edip, zahiri te'vil edenlere bâtinî denir. Cebecioğlu, a.g.e., s.45

şeyhleri tarafından getirilen Babaîliğin halefi olmuş ancak sonradan Hurufilikle de karışarak yeni bir şekil almıştır.⁹¹

XIII. yüzyıl sonlarında, Moğollar bütün İslâm âleminde olduğu gibi Selçuklu Devleti üzerinde de ciddi bir tehlike unsuruydu. Moğolların 1243'te Köseadağ Savaşı'ndaki başarılarının ardından, Türkiye Selçuklu hükümdarlığı giderek Moğolların nüfuzu altına girmiştir. Bu yüzden de uçlardan başlayarak bağımsız hareket etmeye meyilli beyliklerin ortaya çıktığını görülmektedir. Moğolların batıya doğru yaptıkları bu seferler sırasında önlerinden kaçan, konar-göçer zümrelerle birlikte Anadolu'ya akan Horasan erenleri veya yeni adlarıyla Rum Abdalları XIII. ve XIV. yüzyıllar Anadolu'sunun siyasî ve kültürel hayatına damgasını vurmuşlardır. Moğolların Anadolu'ya gelmelerinden hemen önce Baba İlyas-ı Horasan-i ve adamı Baba İshak önderliğinde çıkarılan büyük isyan, yerleşik-kentli-Sünnî anlayışa sahip Selçukluların içlerinden çıktıkları konar-göçer Türkmenlere yabancılaşma süreçlerinin zirveye varışını simgeler. Baba İlyas'ın soyundan gelenler (Âşık Paşa⁹², Muhlis Paşa⁹³ vs.) ve halifeleri (Hacı Bektaşî-i Veli gibi) Osmanlıların yer aldığı uç bölgesinin kültür hayatında çok mühim roller oynadıkları görülmektedir.⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin temeli atılırken geniş ölçüde Ahilik ve Ahi reislerinin nüfuzlarından istifade edilmiştir.

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda "Ahiliğin yanı sıra Ahmed-i Yesevi sûfililiğinin birer temsilcileri olan Alperenler denilen ve sonradan adı Bektaşîliğe çevrilen Babaî tarikatının da rolü olmuştur."⁹⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra özellikle Safevî Devleti ile yaşanan mücadele sonucunda Alevî-Sünnî çatışması yaşanmış ve birçok isyan çıkmış olmakla beraber, Osmanlı Devleti yaşanan tüm sorunlara rağmen Bektaşîliğe saygı göstermiş, pek çok Alevî ve Bektaşî şeyhine toprak tahsis ederek buralarda dergâh ve zaviyelerin oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı'nın gittiği her yere İslâm'ın Sünnî yorumuyla birlikte Alevî ve Bektaşî yorumları da gitmiş aynı bayrak altında yürümüşlerdir.⁹⁶

Tarikatın bu durumu Sultan II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı ile birlikte 1826 tarihinde ilga olunmasına kadar sürmüştür. Daha sonra Sultan Abdülaziz zamanında (1830-1876) tekrar meydana çıkan tarikat⁹⁷ Cumhuriyet döneminde 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren "Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlar ile Bazı Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun" ile yeniden yasaklanmış,⁹⁸ ancak kendini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Bektaşîlik, gerek oynadığı siyasî roller ve içerdiği farklı dinî inanç ve düşünceleri birleştirici (senkretik) yapısı ve gerekse devletin XVI. yüzyıldan itibaren resmen tanıdığı tek gayri Sünnî (heterodoxe) tarikat olması sebebiyle en çok ilgi çeken ve en çok araştırılan tarikat olmuştur.

Bektaşîliğin mahiyetini, yapısını ve tarihi gelişimini iyi anlayabilmek için Bektaşîliği iki dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemlerden birincisini XIII. yüzyıldan başlayıp XIV. yüzyılda gelişerek süren ve XV. yüzyılın sonlarına kadar devam eden oluşum devresi, ikincisini XVI. yüzyılın başında Balım Sultan'dan bugüne kadar devam eden ve bilinen günümüz Bektaşîliği temsil eden devre oluşturmaktadır.⁹⁹

⁹¹ Hilmi Ziya Ülken. (1999). *Türk Tefekkür Tarihi*. YKY, İstanbul, s.310

⁹² Asıl adı Ali'dir. Yaşamı üzerine kesin bilgiler yoktur. Horasanlı Baba İlyas'ın soyundan geldiği Baba Muhlis'in oğlu olduğu bilinmektedir. Aşık Paşa. (1990). *Büyük Ansiklopedi*, c.II, Milliyet Yayınları, İstanbul, s.449

⁹³ Baba İlyas'ın oğlu, Aşık Paşa'nın da babasıdır. Muhlis Paşa Mısır'a gitmiş ve Melik zahir'in teveccühünü kazanmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanı olan ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü bu devirde Muhlis Paşa iftiraya uğramıştır. IV. Kılıçarslan'ın 1266 yılında sultan hanında öldürülmesine de şahit olmuştur. Bu olayın ardından Kırşehir'e gelen Muhlis Paşa babasının öğrencilerinden Şeyh Osman'ı zaviyesinde ziyaret edip, oğlu Aşık Paşa'yı yetiştirip, Şeyh Osman'ın kızıyla evlenmesini vasiyet ettikten iki yıl sonra 1274 yılında vefat etmiştir. Kemal Yavuz. (1999). Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Aşık Paşa'nın dil üzerine düşünceleri ve Garibnâme'sinde o devir ile ilgili bazı dikkatler. *Türk Dil Kurumu-Fransız Araştırmaları Enstitüsü Uluslararası Osmanlı Türkçesi Öncesi Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı*, İstanbul, ss.29-30

⁹⁴ Mehmet Öz. (2004). Osmanlı siyasî tarihi (1300-1600). *Tarih El Kitabı*, Ahmet Nezih T. (Ed.). Grafiker Yayınları, Ankara, s.100

⁹⁵ Yusuf Halaçoğlu. (2003). *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, s.144

⁹⁶ Taha Akyol. (1999). *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*. Doğan Kitap, İstanbul, s.17

⁹⁷ Fuad Köprülü. (1961). Bektaş. *İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, M.E.Basımevi, İstanbul, s.461

⁹⁸ Oğuz AYTEPE, vd. (2003). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Siyasal Kitabevi, Ankara, s.331

⁹⁹ Ocak, Bektaşîlik, s.373

Yukarıda da bahsedildiği üzere Bektaşiliğin oluşum süreci Hacı Bektaş'tan sonra Kadıncık Ana tarafından başlayan ve onun vasıtasıyla Abdal Musa'ya intikal eden ve ondan da Kaygusuz Baba'ya aktarılan dönemde gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönem henüz Bektaşilikte cemaat dışı inanışın (heterodoxe) hiçbir belirtisinin olmadığı dönemdir. Özellikle Eflâkî¹⁰⁰, Menâkıbu'l-Ârifin'de¹⁰¹ Hacı Bektaş'ın Mevlana Celâleddin Rûmî ile iyi ilişkiler içinde olduğunu, beş vakit namaz kılmasa ve Hz. Muhammed'in sünnetine harfi harfiyen uymasa da iyi bir Müslüman olduğu anlatılmaktadır.¹⁰² Bektaşî tarikatının ikinci kurucusu olarak 1516 yılında ölen Balım Sultan gösterilmektedir. Balım Sultan'ın soyu Hacı Bektaş'tan sonra posta geçen İdris Hoca'nın oğlu Hızır Bali ve ondan sonra sırasıyla Resul Bali, oğlu Yusuf Bali ve Balım Sultan olarak görülmektedir.¹⁰³ Balım Sultan tarafından yeniden teşkilatlandırılan Bektaşilik içinde ayin ve erkân konusunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde tekkelerin iç teşkilatı daha sıkı ve muntazam hale getirilmiş, tekke mertebesi tesis edilmiş ve teşkilatın bel kemiğini oluşturan bir evlenmemiş dervişler teşkilatı oluşturulmuştur.¹⁰⁴ İlk bakışta Hıristiyanlardaki keşişlik tarikatı ile ilgili gibi görünen bu evlenmemiş dervişler teşkilatının daha önceleri Bektaşilik ile sıkı bağları olan Kalenderilik'te de mevcut olduğu gibi İslâmiyet'in ilk dönemlerinde Zahidlerde de görülmektedir.¹⁰⁵ Köy ve kasaba tekkelerine yayılmış olan tarikat, Balım Sultan tarafından bir merkeze bağlanarak, belirli dinî işlevler ve törensellik ile sürekli bir kurumlaşma görünümünü almıştır. Balım Sultan'ın kurumlaştırdığı tarikata giriş töreni günümüzde de sürdürülmektedir.¹⁰⁶

Ayrıca Balım Sultanın döneminde özellikle XV. yüzyılın son çeyreğinde, daha önce Sultan II. Murad (1421-1451) ve Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devrinin ilk zamanlarında saraya kadar nüfuz eden Hurifilik¹⁰⁷ ile yine bu dönemlerde çeşitli kanallarla Anadolu'ya sızmaya başlayan Şîî etkiler Bektaşilik içinde görülmeye başlanmıştır. Balım Sultan bu ortamda "Hak-Muhammed-Ali" şeklinde ifade edilen ulûhiyet mefhumunu ve on iki imam kültürünü Bektaşiliğin esasları arasına en başa yerleştirmiştir. Ayrıca Bektaşilerin, törenlerde Oniki Mum kullanma ve Dede Baba tarafından taşınan Teslim Taşı (Tanrıya kendini bırakış taşı) ile birlikte başta "tevilla (ehl-i beyti, Hz. Ali'yi sevme, onlardan medet ve şefâat isteme, kendilerine olan yakınlık, bağlılık) ve teberra (ehl-i beyti sevmeyenleri sevmemek) düsturu" olmak üzere diğer Şîî unsurlar da yine bu dönemde sistemleştirilmiştir. Ancak sözü edilen Şîî unsurlar Şîilikte olduğu şekliyle Bektaşiliğe geçmeyip, daha başından İslâm öncesi inançlarla onların yapısına uygun bir mahiyet kazanmışlardır. Bu yüzden Bektaşiliği Şîî bir tarikat kabul etmek yerine Bektaşilik'te Şîî tesirlerden söz etmek daha doğrudur.¹⁰⁸ Yukarıda bahsedilen, Bektaşiliğe giren bu etkilerle birlikte Bektaşilik bugünkü çehresini oluşturmuştur.

4. SONUÇ

XIII. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru yaşanan Türkmen göçleri sonucunda Anadolu'nun sosyal ve siyasal yapısında değişimler meydana gelmiştir. Bu tarihlerde Anadolu'nun içinde bulunduğu kargaşada bazı Türkmen Alevî gruplar devlete karşı isyan hareketlerinde bulunmuştur. Ancak bu gruplar daha sonra Osmanlı'nın tarih sahnesine çıkmasıyla Rum Abdalları olarak adlandırılan Türkmen Alevîler, Osmanlı'nın itici güçlerinden biri olmuşlardır. Bu Türkmen dervişler Osmanlı padişahlarıyla birlikte savaflara katılmışlar ve İslâmiyet'in batıya yayılmasında etkili bir zümre olmuşlardır. Tam da bu sıralarda Türkistan'da Ahmet Yesevi'nin müritlerinden olan Lokman

¹⁰⁰ Ahmet Eflâkî hakkında, Sakıb Dede'nin Sefine-i Mevleviyan adlı eserinde verdiği bilgilerden faydalanılmaktadır. Ahmet Eflâkî Ahi Natur'un oğlu ve Bedreddin-i Tebrizi'nin öğrencisidir. Ahmet Eflâkî zamanın birçok ilimlerini öğrenmiş ve özellikle yıldızlar ilminde (Felekiyat) büyük bir şöhret sağladığı için halk arasında "Eflâkî" olarak tanınmıştır. Ahmet Eflâkî. (2001). *Ariflerin Menakibeleri*. c.II, M.E.B. Yayınları, İstanbul, ss.11-12

¹⁰¹ Doğu'nun şair ve mutasavvıfı Mevlâna Celâleddin Rumî ve etrafındakiler, Mevlevî Tarikatı ve o devrin tarihi hakkındaki iki ciltten oluşan Ahmet Eflâkî'nin eseridir. Ahmet Eflâkî. (2001). *Ariflerin Menakibeleri*. c.I, M.E.B. Yayınları, İstanbul s.11

¹⁰² Melikoff, a.g.e., s.56

¹⁰³ Noyan, a.g.e., s.38

¹⁰⁴ Eröz, a.g.e., ss.61-62

¹⁰⁵ Köprülü, a.g.m., s.462

¹⁰⁶ Melikoff, Bektaş, ss.205-208

¹⁰⁷ Köprülü, a.g.m., s.461

¹⁰⁸ Ocak, Bektaşilik, s.375

Parende'nin yanında yetişmiş, Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya gelmiş ve Alevî-Bektaşî denilen zümrenin oluşum süreci başlamıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden sonra teşkilatlandığı bilinen Bektaşî Tarikatı içerisinde, heterodoxe etkilerin görülmeye başladığı XV-XVI. yüzyıllara kadar önemli şahsiyetler yetişmiştir. XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başlarında yaşamış olan Kaygusuz Baba (Abdal) da Alevî-Bektaşî dediğimiz bu zümreye ait önemli şahsiyetlerden biridir. Alevî-Bektaşî olan Kaygusuz Baba, Bektaşîliğin temel felsefesini kavramış ve bunu edebi yönüyle ortaya koymuş bir şahsiyettir. Sözlü geleneğe sahip Alevî-Bektaşî inançlarını kaleme alarak, eserlerinde bu geleneğe dair yol gösterici yazılar yazmıştır. İncelemiş olduğumuz Budalanâme eseri de bunlardan bir tanesidir.

Eser, Kaygusuz Baba'nın tasavvufi görüşlerini dile getirdiği öğretici metin niteliği taşımaktadır. Kaygusuz Baba Budalanâme'de ilk olarak insandan bahsetmiştir. İnsanların çeşitli görünüşlerinin olduğunu ve huylarının farklı olduğunu söylemiş, şeytanı insanda bulunan kötü huya benzetmiştir. İnsanın yeryüzünde kendisini tanımasını, hangi görünüşe sahip olduğunu bilmesi gerektiği de eserde vurgulanmıştır. Eserin temelinde verilmek istenen temel öğe Allah'a ulaşma yollarının nasıl gerçekleşeceği.

Alevî-Bektaşî düşüncesi hakkında yol gösterici ve fikir verici olan Budalanâme isimli bu eser, öncelikli olarak bu kitlenin dini yaşantısı hakkında bilgi vermiştir. Alevî-Bektaşî inanç sisteminin İslâm'dan ayrı olmadığını ancak içerisindeki felsefe anlayışıyla bir İslâm mistisizminin yaratılmış olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AKYOL, T. (1999). Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet. Doğan Kitap, İstanbul, s.17
- AZAMAT, N. (2002). Kaygusuz abdal. TDV İslam Ansiklopedisi, C.XXV, TDV Yayınları, İstanbul, s.74
- DEVELİOĞLU, F. (2003). Osmanlıca Türkçe Lügat. Aydın Kitabevi, Ankara, s.23-998
- ERÖZ, M. (1977). Türkiye'de Alevilik Bektaşilik. Otağ Matbaacılık, İstanbul, s.58-62
- FIĞLALI, E. R. (1980). Çağımızda İtikati İslam Mezhepleri. Selçuk Yayınları, Ankara, s.13
- FIĞLALI, E. R. (1989). Ali, TDV İslam Ansiklopedisi, c.II, TDV Yayınları, İstanbul, s.371-373
- HALAÇOĞLU, Y. (2003). XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK, Ankara, s.144
- GÜZEL, A. (1994). Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve eserleri. Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi, 1:15-18
- KALELİ, L. (2003). Binbir Çiçek Mozaigi Alevilik. Can Yayınları, İstanbul, s.11-105
- KÖPRÜLÜ, F. (1961). Bektaş. İslam Ansiklopedisi, C.XVI, M.E.Basımevi, İstanbul, s.461-462
- LEWİS, B. (2006). Ortadoğu. Arkadaş Yayınevi, Ankara, s.87
- LEWİS, B. (2006). Uygurluk Tarihinde Araplar. Hakkı Dursun Y. (Çev), Pegasus Yayınları, İstanbul, s.86-98
- OCAK, A. Y. (1989). Alevi, TDV İslam Ansiklopedisi, c.II, TDV Yayınları, İstanbul, s.368-369
- OCAK, A. Y. (1992). Bektaşilik. TDV İslam Ansiklopedisi, C.V, TDV Yayınları, İstanbul, s.373-375
- OCAK, A. Y. (2000). Alevi-Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İletişim Yayınları, İstanbul, s.22-184
- OCAK, A. Y. (2000). Babaîler İsyanı. Dergâh Yayınları, İstanbul, s.210-213

OCAK, A. Y. (1999). Kalenderîler. Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.5-6

ÖZCAN, H. (2009). Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Şiirinde Hz. Muhammed. Eksen Yayınları, İstanbul, s.8-60

ÖZCAN, H. (2009). Hacı Bektaş Veli. Eksen Yayınları, İstanbul, s.1-67

ÖZ, M. (2004). Osmanlı siyasi tarihi (1300-1600). Tarih El Kitabı, Ahmet Nezihi T. (Ed.). Grafiker Yayınları, Ankara, s.100

ŞENER, A. (2011). İslam da mezhepler ve hukuk ekolleri. Ankara, s.371-406, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/731/9309.pdf>. (07.05.2011)

ŞENER, C. (1997). Şaha Doğru Giden Kervan, Alevilik Nedir?. Ant Yayınları, İstanbul, s.38-40

ŞENER, C. (t.y.). Alevilik Olayı. Yön Yayıncılık, İstanbul, s.40

ÜZÜM, İ. (1997). Günümüz Aleviliği. İSAM Yayınları, İstanbul, s.4

ULUÇAY, Ö. (2003). Nusayrilik İnanç Esasları-Tenasuh. Karahan Kitabevi, Adana, s.5-6

YILDIZ, H. D. (1994). Tahkim (hakem) olayı. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. c.II, Kombassan Yayınları, Konya, s.245-252

ÖZCAN, H. (2009). Hacı Bektaş Veli. Eksen Yayınları, İstanbul, s.1-67

METİN, İ. (1999). Aleviliğin Anayasası. Akyüz Yayıncılık, İstanbul, s.180

NOYAN, B. (1987). Bektaşilik Alevilik Nedir. Doğu Matbaacılık, Ankara, s.10-57

MELİKOFF, I. (2006). Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe. Turan A. (Çev), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, s.51-286

KESER, İ. (2006). Nusayrililer Arap Alevileri. Karahan Kitabevi, Adana, s.10

KAYGUSUZ, İ. (2005). İslam İmparatorlukları Tarihinde İktidar Mücadeleleri ve Aleviliğin Doğuşu. Su Yayınları, İstanbul, s.34-36

ÖZGÜL, V. (2011). Kızılbaşlık ve Türkmenler. <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/32-255-274.pdf>, (07.05.2011)

AYTEPE, O. vd. (2003). Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Siyasal Kitabevi, Ankara, s.331

ÇETİNKAYA, B. A. Bir Anadolu ereni Hacı Bektaş-ı Veli: hayatı, eserleri ve insan anlayış. C.Ü.İ.F.D, 3:345